

**РОЛЬ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ КІНЦЯ
XIX- ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В БОРОТЬБИ ЗА
УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ**

В статтє даётся обобщающая характеристика культурно-просветительской и педагогической деятельности выдающихся украинских представителей культуры и просвещения конца XIX – начала XX ст., определяется их роль в борьбе за украинские школы и национальное воспитание.

Generalized description of cultural and educational and pedagogical activities of the prominent ukrainian representatives of the culture and enlightenment at the close of the XIXth and at the beginning of the XXth century is in this article. Their role in the struggle for ukrainian schools and national education is defined in the present article.

Процес національного і духовного відродження в країні супроводжується відкриттям нових глибин української

духовності. Ті ідеали, що недавно сповідувалися школою, втратили або втрачають свій зміст як такі, що неспроможні задовольнити духовні потреби дитини. Сучасна школа постала перед проблемою: кого й для чого виховувати і вчити? Які ідеали формувати?

Вивчення творчої спадщини та діяльності видатних українських представників культури й освіти кінця XIX – початку XX ст. допоможе учнівській і студентській молоді визначити в житті ті справжні ідеали, до яких вони повинні прагнути.

У сучасній педагогічній літературі питання формування національної самосвідомості, що їх порушували в своїх працях українські діячі культури й освіти, висвітлені недостатньо. Здебільшого вони розглядаються на рівні статей у педагогічних журналах. Питанню історії розвитку національної школи присвячені праці Н. Калениченко, В. Майбороди, О. Сухомлинської, С. Філоненко. Висвітлення проблеми формування національної самосвідомості з педагогічної точки зору потребує подальшого вивчення та узагальнення. Це зумовлено передусім значенням творчої спадщини та діяльності видатних українських діячів культури й освіти у формуванні національної самосвідомості; недостатньою увагою до педагогічного досвіду прогресивних педагогів та діячів культури України кінця XIX – початку XX ст., актуальністю і важливістю дослідження питань формування національної самосвідомості як педагогічної проблеми; об'єктивними умовами необхідності сучасного реформування системи освіти. Мета даної статті – визначення ролі видатних діячів культури й освіти XIX – початку XX ст. в боротьбі за українську школу і національне виховання, здійснення наукового аналізу і систематизації їх поглядів на проблему формування національної самосвідомості крізь призму реформування освіти в Україні.

Відповідно мети були поставлені такі завдання:

- проаналізувати історико-педагогічні дослідження, наукові праці, творчу спадщину видатних вітчизняних діячів культури й освіти даного періоду;

- дати узагальнюючу характеристику культурно-освітньої та педагогічної діяльності прогресивних педагогів та діячів культури;

- охарактеризувати загально педагогічні погляди просвітителів на формування національної свідомості, які доцільно врахувати при сучасному реформуванні освіти.

Кожна нація завжди в першу чергу ставить питання націоналізації освіти. Позитивне розв'язання цієї проблеми забезпечує здоровий розвиток усіх природних даних, усіх своєрідних прикмет і особливостей нації, забезпечує її майбутнє.

Про необхідність української школи почали говорити ще в середині XIX ст. У 1863 році педагог Ушинський називав московську школу “адам” для української дитини, казав, що така школа робить в українському селі “гірше, ніж нічого”, і тільки стримує природний розвиток дитини [2,3].

Цілий ряд педагогів і учених піднімали цю ж проблему: Вессель, Водовозов, Драгоманов, Корф, Єфименко та багато інших.

Такі газети, як “Кієвлянин”, “Московскія Вѣдомости”, “Новое время” говорили, що весь український рух за народні школи є ніщо інше, як результат пропаганди “української інтриги” [2,5]. Частина преси й населення називала цей рух вимогами “вужького вкраїнського націоналізму” [2,5].

Однак важко звинуватити в українському націоналізмі таких російських педагогів та громадських діячів, як Ушинський, Водовозов, Корф. Вони виступали за українську школу, а привели їх до цього вимоги самого життя, ті реальні факти, які вони бачили перед собою. Вони розуміли, що існуюча школа не задовольняє потреб українського народу, припиняє розвиток його багатих духовних сил.

Українська нація, коли розвиткові її природних здібностей, її культурної творчості ставилися обмеження, намагалася зберегти свою індивідуальність, своє національне обличчя. В особі своїх найкращих представників вона мала захисників, які невсипущо працею, розумом й завзяттям своїм дбали про неї. Цілком зрозуміло, що головною метою

українських діячів було здобуття права мати свою рідну школу – найголовнішу підвалину рідної культури.

На поширення серед населення істинних ідей виховання і освіти поклав своє життя видатний діяч культури і освіти Борис Грінченко. З усіх загальних принципів педагогіки Б. Грінченко звернув найпильнішу увагу на принцип обов'язкового навчання рідною мовою. Він на власній практиці глибоко переконався у важливості цього принципу, розвинув його і працював над його поширенням серед українського населення. Своїми видатними працями “На безпросветном пути”, “Якої нам треба школи”, “Народні вчителі і українська школа” педагог логічно довів найнагальнішу потребу національної школи, поширив важливі педагогічні ідеї. Борис Грінченко розробив цілу програму для українських учителів, які повинні були добиватися української школи. Вони, передусім, повинні підготувати самих себе. Для цього необхідно знати і практично, і теоретично українську мову. Також познайомитися з українською літературою, знати українських письменників і, звичайно, педагогічну літературу.

Українські вчителі мусять добре познайомитися з історією рідного краю, народу, з історією просвіти в Україні. (Якщо з історією рідного краю сучасні вчителі знайомляться у ВНЗ, то історія просвіти в Україні – питання, яке практично не вивчається й досі).

Посіяне Б.Грінченком і його попередниками впало на добрий ґрунт і не могло не прорости. Кількість педагогічної літератури українською мовою збільшується, і питання про українізацію школи набирає все більшої нагальності.

Серед видатних українських педагогів-подвижників і просвітителів значне місце займала харківська вчителька Христина Данилівна Алчевська. Протягом півстоліття Алчевська відігравала провідну роль у розвитку недільних шкіл в Україні. Вона об'єднувала навколо себе в Харкові багатьох свідомих українців, була пройнята національними ідеями і стежила за розвитком духовних інтересів на півдні України. “І доки суспільство наше не схаменеться й не почне ставитися інакше до життя, доки воно не заглибить, не розширить, не сповноважить свого національного критерія, доки не навчиться

не бити прилюдно своїх же діячів по щоці й розуміти інших не з формального боку, а краще й змістовніше, - навряд чи посунемо ми наперед, навряд чи вийдемо з того зачарованого кола безсилля національного, в яке ми здавна вже так трагічно попали” [1,15].

Понад сорок років невтомно працював на ниві народної освіти Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич), чие ім'я, добре знане на початку століття, було згодом незаслужено забуте. Тим часом його багатогранна творча спадщина становила надійний фундамент розвитку школи і педагогічної думки в Україні. Зараз надзвичайно вагомий той внесок, що його зробив Чепіга у розробку питань націоналізації школи та виховання.

Одним із втрачених надбань української духовності є творча спадщина Софії Федорівни Русової. Сьогодні, безперечно, необхідно видрукувати праці Русової, щоб вони стали відомими сучасному українському педагогу.

Засновниця першого українського дитячого садка в Києві і першої громадської бібліотеки на Чернігівщині, почесний член Харківського товариства розповсюдження серед народу грамотності, член чернігівської “Просвіти”, секретар ради київської “Просвіти”, фундатор і співробітник педагогічно-освітнього місячника “Світло”, С.Ф. Русова була людиною виняткових заслуг.

С. Русова брала участь і у відродженні Української держави, стояла біля джерел заснування української національної школи, видавництва “Українська школа” Національна школа, за глибоким переконанням Софії Русової, є головною кузнею національної самосвідомості. Цій проблемі педагог присвятила працю “О национальной школе”, в якій доводить, що кожен народ, кожна нація має право на свою рідну школу.

У доповіді “Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії”, виголошеній С. Русовою на Всеросійському з'їзді освітян, вона заявила: “Першим кроком демократизації народної освіти повинна бути її націоналізація, оскільки лише націоналізуючи народну освіту, можна ввести її в свідомість народів, бо тільки рідна мова є найплототворнішим, найприроднішим органом думки для мільйонів людей” [3, 13].

С.Єфремов належав до інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., яка своєю копіткою працею відстоювала самостійність української держави, всеукраїнську єдність, національну школу. В 1920 році вийшла книга Єфремова “Українознавство”, яка стала помітною подією на фоні розбудови української національної свідомості і дала поштовх її розвитку.

Помітний внесок у підняття самосвідомості населення зробив видатний український діяч культури О. Кониський. Не знаходячи в Росії досить простору для українського слова й української науки, він подав думку – започаткувати в Галичині українське товариство для такої духовної праці, яка неможлива була в російській Україні. Так постало в 1874 році Товариство імені Шевченка у Львові.

На Буковині найбільш відомим був народний учитель, крайовий інспектор шкіл Омелян Попович, якого можна назвати батьком українського народного шкільництва в Україні. Попович довгий час був співробітником фахових часописів, редагував “Бібліотеку для молодіжи” та “Ластівку”.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. велася гостра боротьба не тільки за відкриття українських шкіл і національне виховання, а й за українізацію вищої школи. Багато для цієї справи зробило саме українське студентство. Воно створювало різні організації, уклало маніфести, проводило маніфестації, збирало підписи під українськими петиціями. Ця боротьба відіграла важливу роль у формуванні національної самосвідомості не тільки українського студентства, але й всього українського населення.

Українське національне відродження наприкінці XIX – на початку XX ст. розглядається як процес зростаючої національної свідомості, який спочатку виникає в середовищі інтелігенції, а потім передається народним масам.

Національна свідомість завдяки діяльності інтелігенції на рубежі XIX-XX ст. почала переходити з соціально-психологічного рівня (почуття, настрої тощо) на ідеологічний.

Якщо спробувати визначити загальні риси національної свідомості української інтелігенції на рубежі століть, то слід назвати усвідомлення нею не тільки етнічної, а й національної окремішності від інших націй, прагнення до культивування

рідної мови і традицій, рідної культури, нарешті, відчуття себе як частини окремого за національними формами соціуму.

В рамках однієї статті неможливо повністю проаналізувати творчу спадщину видатних українських діячів культури й освіти кінця XIX – початку XX ст., яка, безумовно, повинна використовуватися у сучасній школі та ВНЗ з метою виховання духовної культури людини. Тому доцільно продовжувати детальне вивчення та цілісний аналіз проблеми формування національної самосвідомості в творчій спадщині видатних вітчизняних діячів культури й освіти, що дасть можливість використання матеріалу в процесі викладання курсів історії вітчизняної культури і педагогіки.

Література

1. Алчевська Христя. Тогочасне й наше. – Х.: Надія, 1911
2. Грінченко Б. Народні вчителі й українська школа. – К., 1906
3. Губко О.Т. Формування національної свідомості юнацтва у світлі ідей С. Русової //Рідна школа. – 1992. - № 1